

M. Kuzmenko, PhD in Psychology

Scientific and Methodological Centre for personnel policy of the Military of Defense of Ukraine, Kyiv

IMPROVEMENT OF THE ALGORITHM OF PSYCHOLOGICAL DIAGNOSTICS OF PROFESSIONAL APTITUDE OF A MILITARY SERVICEMAN THROUGH APPLICATION OF THE "THEORY OF LATENT CHARACTERISTICS"

The article refers to the "Theory of latent characteristics" and its application to improve the algorithm of psychological professional competence diagnostics. The variants of test models, their advantages and scope of application, the possibility of their application in practice of psychological testing are presented. The analysis outlines the ways of improving the algorithm of psychological professional competence diagnostics and directions for further research.

Keywords: Theory of latent characteristics, psychological diagnostics, professional competence, Rasch model, Birnbaum model.

УДК 159.98:351.74

В. Лефтеров, д-р психол. наук, проф.
Одеський національний медичний університет, Одеса

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАСОБАМИ ПСИХОТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті розкриваються концептуальні та методичні аспекти використання психотренінгів у професійній підготовці фахівців екстремальних видів діяльності. Психотренінгові методи у системі професійної підготовки є сполучною ланкою між теорією і практикою психологічного забезпечення професійної діяльності представників силових структур. Завдяки феноменам тренінгу можливо значно поліпшити якість професійної підготовки персоналу, продовжити його професійне довголіття.

Ключові слова: фахівці екстремальних видів діяльності, професійна підготовка, психологічний тренінг, впровадження психотренінгових технологій.

Постановка проблеми. Дослідження та розробка психологічних проблем підвищення ефективності діяльності представників ризиконебезпечних, екстремальних професій на сучасному етапі розвитку України є вкрай актуальними. В умовах російської військової агресії на Сході України, підтримки РФ сепаратистів на Донбасі і Луганщині значно зросли професійні вимоги до особового складу силових міністерств і відомств України, і тому особливого значення набуває впровадження інноваційних технологій у системі професійної підготовки персоналу.

Психологічні тренінги є однією з найбільш ефективних і перспективних технологій особистісного і професійного розвитку захисника Батьківщини. Вони, з огляду на методичну універсальність, практичну спрямованість і доступність, стають складовою особистісного і професійного удосконалення людини. На сьогодні тренінгові технології є дієвим, визнаним у світі засобом підготовки персоналу в різних галузях професійної діяльності, інтенсифікації самої діяльності і розвитку організації у цілому. Інтенсивне інтерактивне навчання під час тренінгу дозволяє за короткий термін опанувати великий обсяг інформації та закріпити отримані знання й уміння на практиці.

Психологічні тренінгові технології слід розуміти як науково обґрунтовану і практично доцільну сукупність знань і засобів проведення психологічних тренінгів із персоналом різних організацій, яка сприяє високопродуктивному виконанню організаційних цілей і завдань. Це – унікальна соціально-психологічна реальність, що забезпечує соціальний прогрес у постіндустріальному суспільстві.

Слід зазначити, що на сьогодні у науці та практиці ще не достатньо розроблені концептуальні та методичні засади застосування інтерактивних форм і методів професійного навчання та розвитку представників ризиконебезпечних професій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Психотренінги активно застосовуються у системі професійної підготовки працівників екстремального профілю діяльності багатьох зарубіжних країн вже понад 20 років. Так, у США були впроваджені інновації у підготовці полі-

цейських, зокрема, застосування тренінгів, у тому числі тренінгу вербальних і невербальних форм комунікацій, основу якого складає отримання поліцейськими вербальних і невербальних навичок спілкування, за допомогою яких можна запобігти силовим діям під час вирішення конфліктів [1].

Ще у Німеччині, середини 90-х років ХХ сторіччя, була організована ціла система проведення антистресових комунікаційних тренінгів для поліцейських. Такі тренінги сприяють утвердженню принципів гуманності, демократизму, паритетності, кооперації, відкритості, толерантності, орієнтації на особистість, як у безпосередній роботі поліції, так і у відносинах власне у колективах поліцейських підрозділів [2].

Останнім часом в Україні активізовані дослідження різноманітних психологічних чинників і феноменів професійної діяльності представників ризиконебезпечних професій. Зокрема, дослідження щодо професійного стресу працівників органів внутрішніх справ, здійснене О.В. Тімченком, психологічних засад управління персоналом ОВС, здійснене В.І. Барком, соціально-психологічних основ збереження психічного здоров'я військовослужбовців, здійснене Є.М. Потапчуком та інші [3, 4, 5].

Зауважимо, що у багатьох наукових психологічних дослідженнях, поряд з іншими психологічними методами і заходами удосконалення професійної діяльності та підвищення психологічної надійності персоналу пропонується застосування психологічних тренінгів.

Метою статті є теоретичний аналіз стану розробки концептуальних та методичних засад підвищення ефективності професійної підготовки представників ризиконебезпечних професій за допомогою психологічних тренінгових технологій.

Викладення основного матеріалу дослідження. Фахівці Збройних Сил України, СБУ, МВС, ДСУНС та інших міністерств та відомств, діяльність яких характеризується високим рівнем екстремальності та підвищеним ризиком для життя і здоров'я, впродовж усієї служби удосконалюють свою професійну майстерність у системі безперервної професійної підготовки, в тому числі перепідготовки і підвищення кваліфікації. Профе-

сійна підготовка розуміється як організований систематичний процес з оволодіння знаннями, спеціальними уміннями і навичками, необхідними для успішного виконання професійних завдань.

Порядок організації і проведення професійної підготовки особового складу в силових відомствах України регламентований нормативно. У результаті систематичної професійної підготовки фахівці, які задіяні в екстремальних видах діяльності, крім комплексу професійних і спеціальних знань, навичок і вмінь, також повинні мати навички професійного спілкування з колегами, різними категоріями громадян; вміння у складних умовах, екстремальних ситуаціях, пов'язаних з виконанням обов'язків, приймати правильні управлінські рішення; вміння для виконання службових завдань у разі необхідності застосовувати силові заходи (фізичну силу, спеціальні засоби, вогнепальну зброю тощо).

Традиційними формами занять з професійної підготовки є: семінари, практичні заняття, оперативні тренування, командно-штабні і тактико-спеціальні навчання з управління силами і засобами в умовах ускладнення оперативної обстановки. Сьогодні також активно впроваджуються відеотелевізійні засоби навчання і можливості ЕОМ. Проте, ще недостатньо використовуються у професійній підготовці психотренінгові методи, які, крім формування професійних і особистісних якостей і навичок працівників, можуть забезпечувати адаптацію персоналу до службово-бойової діяльності, відомчої культури, формування команд та оперативних і робочих груп, вирішення психогігієнічних, психопрофілактичних і багатьох інших завдань.

У професійній підготовці різних категорій фахівців ризиконебезпечних професій перевагою тренінгових технологій є можливість розвитку мотивації. На відміну від традиційних форм професійної підготовки, тренінги спрямовані на рефлексію отриманих знань, сприйняття їх крізь власний досвід, емоційні переживання суб'єкта діяльності, адекватний зворотний зв'язок, який дає можливість виявити брак умінь і навичок, прогалини наявних установок і стереотипів, що є додатковим мотивуючим чинником розвитку особистості фахівця.

З огляду на те, що тренінг є груповим видом навчальних занять, він дає можливість працівникові навчитися бачити себе так, як це сприймається іншими членами колективу, та спонукає до фіксації, інтерпретації й оцінки дій і поведінки співробітників та самого себе, спонтанного виявлення почуттів і розвитку самовпевненості, а також формування навичок ефективної взаємодії, уміння запобігати та розв'язувати конфлікти.

Запровадження психотренінгових методів під час професійної підготовки фахівців ризиконебезпечних професій сприятиме:

- розумінню працівниками того, чим обумовлена їхня поведінка стосовно інших людей, чому люди поведуться саме так, а не інакше;
- навчанню працівників дійсно чути те, що говорять інші люди, не концентруючись на підготовці відповіді;
- створенню можливості для розуміння того, як діє група і які види групових процесів виникають за певних умов;
- зростанню толерантності до поведінки інших людей;
- створенню умов, у яких фахівець може апробувати нові шляхи взаємодії з іншими і отримати зворотний зв'язок про те, наскільки вони ефективні.

У системі професійної підготовки з фахівцями екстремальних видів діяльності доцільним є застосування

тренінгових технологій шляхом включення тренінгових процедур до занять з фізичної, вогневої, тактико-спеціальної, функціональної та іншої підготовки. Крім цього, доцільно проведення психологічних професійно та особистісно-орієнтованих тренінгів, наприклад, комунікативних, інтелектуальних, креативних, антистресових тощо.

Незалежно від форми використання тренінгових методів у системі професійної підготовки персоналу їх першорядними завданнями, на наш погляд, повинні бути:

- формування у фахівців професійно-психологічної готовності до виконання оперативно-службових і бойових завдань;
- розвиток професійних значущих пізнавальних якостей і психологічної орієнтованості в різних аспектах професійної діяльності;
- вдосконалення комунікативних навичок і вмінь для встановлення психологічного контакту з різними категоріями громадян, попередження і вирішення конфліктів;
- формування навичок рольової поведінки у різних ситуаціях оперативно-службової діяльності;
- формування психологічної стійкості у складних і екстремальних ситуаціях, навчання цих фахівців прийомам саморегуляції;
- навчання працівників тактики, методам і прийомам забезпечення особистої безпеки в специфічних умовах професійної діяльності і у повсякденному житті;
- попередження і профілактика плинності кадрів, порушень дисципліни і законності, інших негативних проявів професійно-психологічної деформації;
- збереження психічного і фізичного здоров'я працівників, максимальне продовження їх професійного довголіття.

Тренінги у системі професійної підготовки фахівців ризиконебезпечних професій повинні бути безпосередньо пов'язані з професійною реальністю. Тому, для того, щоб результати тренінгів, які використовуються у професійній підготовці, з високою вірогідністю могли бути перенесені у практику і застосовані у ній, такі тренінги мають відповідати наступним вимогам з організації, засобів і змісту:

- створення мінімальної різниці між професійною і тренінговою ситуацією за допомогою втілення всього наявного досвіду оперативно-службової діяльності у тренінговий процес;
- широка ілюстрація прикладами з практики різних тем, що розглядаються, вправ для відпрацювання навичок, групових дискусій та інших тренінгових процедур;
- навички, які тренуються, та ідеї, що передаються, не повинні входити у принципові суперечності з існуючими вимогами, що висуваються до професійної діяльності;
- інформація, яка пропонується фахівцям під час тренінгів, повинна формулюватися так, щоб вони бачили і розуміли її реальне застосування;
- досягнення розуміння працівниками принципів положень тренінгу;
- сформовані під час тренінгу установки і відносини повинні відповідати професійно важливим умінням і навичкам;
- тренінгові програми повинні реалізовуватися для усіх структурних підрозділів і служб, що забезпечує цілісний характер змін, інтеграцію цілей різних підрозділів;
- наявність багатоваріантних індивідуальних і групових уявлень про способи і форми використання ефектів тренінгу у майбутньому;
- наявність як чіткої тематики тренінгів, так і розгляду тем і ситуацій, що пропонуються фахівцями, що

дозволяє опрацювати найбільш значущі з погляду професіоналів проблеми;

➤ проведення досліджень ефекту використання тренінгу в системі професійної підготовки фахівців (самозвіти учасників тренінгів, експертні оцінки організації їх професійної діяльності, психодіагностичні показники, аналіз результатів оперативно-службової діяльності тощо).

Важливим напрямом застосування психотренінгів у професійній підготовці фахівців ризиконебезпечних професій є проведення психодіагностичних тренінгів. Необхідно відзначити, що психодіагностичні можливості тренінгу дозволяють реалізовувати низку завдань психологічного забезпечення професійної діяльності: відбір, підбір і розвиток персоналу; проведення атестацій; планування професійних кар'єр; визначення індивідуальних програм професійної підготовки; визначення оптимальної спеціалізації персоналу щодо завдань, які вирішуються; діагностика дезадапційних проявів і негативних емоційних станів у фахівців.

Основою використання тренінгу або його елементів під час відбору і оцінки професійних і психологічних якостей кандидатів на заміщення певних посад є засоби моделювання специфічного для даної групи фахівців середовища і нормативні уявлення відносно особливостей, які властиві успішному фахівцеві, а також процедури фіксації результатів діяльності претендентів у різних ситуаціях, що відображають специфіку діяльності.

Спеціалізація персоналу за завданнями, які плануються вирішувати, формування команд, оперативних і робочих груп можливе в межах тренінгу формування команди. При цьому створюються умови, у яких можливі виразні прояви наявних у групі синергетичних явищ, спеціалізацій і обмежень.

Нашими дослідженнями встановлено, що у фахівців, які у межах професійної підготовки брали участь у тренінгах "Комунікація-Стрес-Безпека" та "Психологія ефективного керівника" [6], фіксуються позитивні соціально-комунікативні зрушення, що відобразилися у достовірному покращенні багатьох комунікативних якостей особистості й оптимізації стилів міжособистісного спілкування. Після участі у тренінгу у них розвивається прагнення співробітництва і кооперації, більша гнучкість у вирішенні проблем і конфліктних ситуацій, знижується рівень критичності й упередженості у ставленні до інших людей, зростає довіра, теплота і дружелюбність у стосунках з оточуючими. Позитивні зміни також відбуваються в емоційній сфері учасників тренінгу: вони стали більш активними й емоційно залученими до діяльності; у них знижується рівень таких негативних емоційних станів, як тривожність і фрустрація. Крім цього, участь у тренінгу запускає механізми ціннісно-смислових і мотиваційних змін обстежуваних, які починають більш осмислено, критично і конструктивно оцінювати себе, своє минуле, теперішнє і майбутнє життя. Вони проявляють прагнення управляти своєю особистістю і процесами, що відбуваються, а також більшу активність у формулюванні життєвих цілей та їх виконанні.

У структурі особистості та поведінці керівників структурних підрозділів, які брали участь у тренінгах спостерігається зниження рівня властивих їм "прямолинійно-агресивного" і "недовірко-скептичного" стилів міжособистісного спілкування. Одним із визначальних сти-

лів управлінської взаємодії у керівників після тренінгу стає "співпрацюючий – конвенціональний", що характеризується груповою орієнтацією і більшим прагненням кооперації. Тренінг також сприяє розвитку якостей емоційної саморегуляції та нейтралізації агресивних проявів, формуванню толерантності до оточуючих, зниженню ризику дезадаптації у стресі, підвищенню нервово-психічної стійкості і контролю свідомості над поведінкою. Участь у тренінгу загалом сприяє формуванню у фахівців екстремального профілю підґрунтя для поліпшення соціально-комунікативної адаптованості, розвитку навичок самоуправління і творчого мислення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, світовий і вітчизняний досвід свідчить, що заходи психологічного забезпечення дозволяють цілеспрямовано розкрити і розвинути здібності працівників, підвищити їх професіоналізм, працездатність, зберегти здоров'я і життя під час виконання ними різноманітних службово-професійних завдань. Тренінг, як один з найбільш ефективних сучасних методів, повинен бути гармонійно включений до програм професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців екстремальних видів діяльності. Психотренінгові методи у системі професійної підготовки є сполучною ланкою між теорією і практикою психологічного забезпечення діяльності силових структур. Завдяки феноменам тренінгу можливо значно покращити якість професійної підготовки персоналу, продовжити його професійне довголіття. Помітний результат від тренінгових технологій, на наш погляд, можливий лише за умови їхнього системного впровадження у діяльність. Це, звичайно, потребує функціонування потужних регіональних тренінгових центрів, відповідного матеріально-технічного забезпечення, внесення змін до низки нормативних документів, які регламентують проходження служби та підвищення кваліфікації працівників ризиконебезпечних професій.

Список використаних джерел

1. Некоторые рекомендации полицейским по поддержанию зрительного контакта в конфликтных ситуациях // Борьба с преступностью за рубежом (по материалам зарубежной печати): Ежемесячный информационный бюллетень. – М., 1999. – № 8. – С. 21–23.
2. Muff, Albin. Erfahrungen lernen unter freiem Himmel. Erlebnispädagogik bund Outdoor Trainings konstruktive Lernprojekte // Blickpunkt. – Magazin der Bayerischen Bereitschaftspolizei. – 2001. – № 1. – S. 10–12.
3. Тімченко О.В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція) / О.В. Тімченко: Автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.06. – Х.: НУВС, 2003. – 35 с.
4. Барко В.І. Теоретико-психологічні засади управління персоналом органів внутрішніх справ / В.І. Барко: Автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.06. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. – 32 с.
5. Потапчук Є.М. Соціально-психологічні основи збереження психічного здоров'я військовослужбовців / Є.М. Потапчук: Автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.09. – Хмельницький: Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, 2004. – 32 с.
6. Лефтеров В.А. Типовая программа тренинга "Коммуникация – Стресс – Безопасность" (методико-технологический алгоритм) / В.А. Лефтеров. – Донецк: ДЮИ МВД Украины, 2004. – 48 с.

Надійшла до редколегії 12.06.15

В. Лефтеров, д-р психол. наук, проф.
Одесский национальный медицинский университет, Одесса

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ ВИДОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СРЕДСТВАМИ ПСИХОТРЕНИНГОВИХ ТЕХНОЛОГИЙ

В статье раскрываются концептуальные и методические аспекты использования психотренингов в профессиональной подготовке специалистов экстремальных видов деятельности. Психотренинговые методы в системе профессиональной подготовки являются связующим звеном между теорией и практикой психологического обеспечения профессиональной деятельности представителем лей силовых структур. Благодаря феноменам тренинга возможно значительно улучшить качество профессиональной подготовки персонала, продлить его профессиональное долголетие.

Ключевые слова: специалисты экстремальных видов деятельности, профессиональная подготовка, психологический тренинг, внедрение психотренинговых технологий.

V. Lefterov, Doctor of Sciences in Psychology, Professor
Odessa Medical National University, Odessa

PROFESSIONAL TRAINING OF SPECIALISTS IN THE FIELD OF EXTREME TYPES OF ACTIVITIES USING PSYCHOTRAINING TECHNOLOGIES

The article deals with the conceptual and methodological aspects of use of psychological trainings in professional training of specialists of extreme activities. Psychotraining methods in the system of professional training serve as a link between theory and practice of psychological support of professional activity of representatives of security agencies. Due to the phenomenon of these trainings it is possible to improve significantly the quality of professional training of personnel and to prolong its professional longevity.

Keywords: Specialists in extreme activities, professional training, psychological training, implementation of psychotraining technologies.

УДК 159.9

Н. Оніщенко, д-р психол. наук, ст. наук. співроб.
Національний університет цивільного захисту України, Харків

ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОБҐРУНТУВАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ, ЩО ПОКЛАДАЮТЬСЯ НА ФАХІВЦЯ-ПСИХОЛОГА, У МЕЖАХ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА НАДАННЯ ЕКСТРЕНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ В ОСЕРЕДКУ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ

У статті подаються результати аналізу сучасної нормативно-правової бази, яка регулює діяльність фахівців-психологів Державної служби України з надзвичайних ситуацій; висвітлюються основні проблеми, які заважають високому рівню ефективності професійної діяльності екстремальних психологів; розглядаються головні проблемні питання в цій галузі, вирішення яких потребує окремої уваги.

Ключові слова: екстрена психологічна допомога; надзвичайна ситуація; постраждалих; психолог Служби порятунку.

Постановка проблеми. Саме психолог Служби порятунку виступає головною діючою особою у створенні взаємодії з постраждалою людиною, організовує та надає екстрену психологічну допомогу (ЕПД) постраждалому контингенту. Саме від психолога залежить результат психологічної роботи, яку здійснює фахівець в осередку надзвичайної ситуації (НС). І саме з цією метою психолог організовує всі етапи своєї діяльності так, щоб досягти бажаного результату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нагадаємо, що єдиною державною структурою, на яку в Україні законодавчо покладені завдання психологічного захисту населення в осередку НС, є Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) [1]. У зв'язку з цим, особливої актуальності набуває питання визначення ролі, місця та специфіки діяльності екстремального психолога в процесі надання допомоги населенню, яке постраждало внаслідок надзвичайної ситуації.

Мета статті – проаналізувати основні проблеми, які заважають високому рівню ефективності професійної діяльності екстремальних психологів та запропонувати шляхи вирішення проблем.

Викладення основного матеріалу дослідження. Психолог в ситуації ЕПД стикається з необхідністю дій саме в травматичній ситуації, а не терапії посттравматичних станів. І це – *головна відмінність екстреної психологічної допомоги від роботи психолога в межах інших видів психологічної допомоги* [6].

При наданні екстреної психологічної допомоги необхідно пам'ятати, що постраждалий внаслідок НС потер-

пають, перш за все, від наступних факторів екстремальної ситуації:

1. Раптовість. Чим менш очікуваною є подія, тим більш трагічними є її наслідки для постраждалих.

2. Відсутність досвіду переживання НС. Оскільки лиха та катастрофи відбуваються досить рідко, люди, не маючи відповідних знань, часто вчаться переживати їх безпосередньо у момент стресу.

4. Дезорганізація діяльності, порушення контролю. Екстремальні умови повністю або частково дезорганізують людину, порушують її сприйняття та здатність адекватно оцінювати те, що з нею відбувається, а тим більше, контролювати це.

5. Горе і втрата. Жертви катастроф можуть розлучитися з близькими або втратити когось з них; найгірше в НС – це перебування людини в очікуванні звісток про можливі втрати. Крім того, постраждалий може втратити через катастрофу свою соціальну роль і позицію.

6. Зіткнення зі смертю. У тих, хто в умовах екзистенціальної загрози пережив "зустріч" зі смертю, важче ніж у інших проходить відновлювальний період.

7. Необхідність приймати рішення. Така необхідність виникає рано чи пізно, адже новий досвід, нові (часто дуже ворожі) умови висувають нові вимоги до особистості.

8. Прийняття нового досвіду. Людині, яка пережила масштабну НС, потрібно усвідомити та прийняти те, що з нею трапилось, які зміни відбулися. В цьому випадку їй необхідно буде адаптуватись до нових умов життєдіяльності, навчитися жити з новим світосприйняттям та новим досвідом [6].